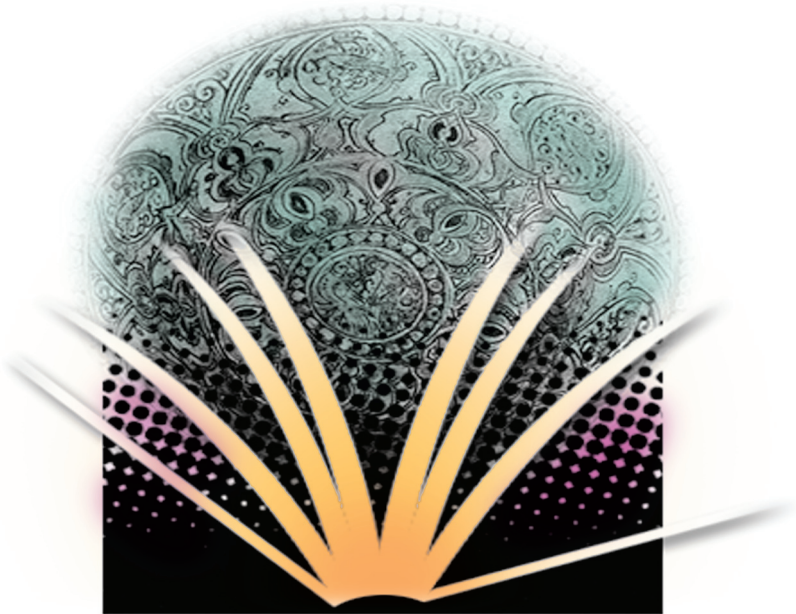

ادبیات دری در قرن‌های سه تاشش هجری

در درس قبلی با نمونه‌یی از ادبیات جهان به ویژه با نویسندگان و طنزنویس بزرگ کشور ترکیه عزیز نسین آشنا شدیم. حالا می‌پردازیم به اینکه ادبیات فارسی دری در گذشته چه فراز و نشیب‌هایی را طی نموده است.

آیا می‌دانید که ادبیات فارسی دری در طول قرن‌ها تغییراتی یافته است؟
پس این تغییرات چه می‌باشند؟

با مشرف شدن مردم سرزمین ما به دین مقدس اسلام، زبان عربی در زبان و ادبیات ما به طور گسترده نفوذ نمود.

در تاریخ سیستان آمده است که شعرا، یعقوب لیث صفاری را به عربی مدح گفتند و او که عربی نمی دانست گفت: «چیزی که من اندر نیابم چرا باید گفت؟» پس محمدبن وصیف دبیر رسایل یعقوب، شعر دری گفتن گرفت و اول شعر پارسی اندر عجم، او گفت.

قرن سوم هجری تمام نشده بود که دولت قوی دیگر در کنار جیحون به وجود آمد و آن دولت سامانیان بود. در این دوره بود که شاهنامه ابوعلی بلخی هستی یافت و به قولی ابو منصور عبدالرزاق شاهنامه منثور را گردآوری کرد. دقیقی بلخی نیز شاهنامه منظوم نوشت و بعد از مرگ او توسط فردوسی کار او به پیش برده شد و شاهنامه فردوسی به حیث شاهکار شعر فارسی دری مطرح گردید. کتاب حدودالعالم که قدیم ترین کتاب فارسی دری در جغرافیه است، در این دوره نوشته شد. ابوعلی سینا و ابوریحان نیز تألیفاتی به زبان فارسی دری داشتند. رودکی سمرقندی شاعر بزرگ عهد سامانی ظهور کرد که او را اولین شاعر صاحب دیوان در شعر فارسی دری دانسته اند.

قصیده معروف رودکی «بوی جوی مولیان آید همی» سبب شد تا امیر سامانی که ماهها در هرات مانده بود به بخارا برگردد.

ادبیات و زبان دری در قرن پنجم و ششم هجری نیز به انکشاف و ترقی خویش دوام داد. شاعران و نویسندگان در این سدهها ادبیات دری را که رودکی، فردوسی و دیگران در خراسان (افغانستان امروزی) و ماورالنهر بنیان نهاده بودند، باز هم تکامل بخشیدند.

در این دوره دگرگونی و تحول در شعر بیشتر از لحاظ مضمون و از لحاظ حسن انتخاب کلمه های فصیح و زیبایی کلام و در نظر گرفتن تناسب معنا و آهنگ کلمه ها و ترکیبها و به کار بردن صنایع بدیعی و انواع شعر می باشد.

ادبیات در این دوره از لحاظ موضوع و مضمون، این خصوصیات را دارد: موضوع و مضمون اشعار این عصر مثل قرن قبلی بیشتر مدح، توصیف طبیعت، پند

و اندرز، هجو، مرثیه و وصف جشن‌ها و اعیاد است. در رابطه به مدح باید گفت که مدایح این دوره از جهت گسترده بودن دامنه موضوع و وزنۀ سیاسی خود با قرن چهار هجری تفاوت داشت. مهمترین شاعران نیمۀ اول قرن پنجم هجری این‌ها هستند: رودکی، فردوسی، عنصری، فرخی، منوچهری، ناصر خسرو، اسدی طوسی، مسعود سعد سلمان، فخرالدین اسعد گرگانی و دیگران.

در این دوره عده‌یی از این شاعران مانند عنصری، عسجدی، فرخی و منوچهری که در دربار غزنویان دارای اعتبار و عزت زیاد بودند با این‌که از نظر فن شعر، شاعران بزرگی به حساب می‌آمدند؛ اما بازار مدح‌سرایی را گرم ساخته بودند. آنان شاهان، وزیران، جنگ‌ها، پیروزی‌ها، دربار و خوشگذرانی‌های خود را به زبان شعر وصف می‌کردند و از جانب درباریان صله و هدایای گران‌بها می‌گرفتند.

در این میان البته تعداد کمی از شاعران نیز بودند که هرگز مدح امیر و وزیری را نگفتند و مدیحه‌سرایی را نمی‌پسندیدند.

از دیگر خصوصیات این دوره پیشرفت در قصیده‌سرایی بود؛ اما برعکس قصیده‌سرایی مدحی در قرن چهارم که به واقعیت نزدیکتر بود؛ در قرن پنج اشعار مدحی و قصیده‌سرایی از واقعیت دور شده و به مبالغه گرایش پیدا کرد؛ چنان‌که نظامی عروضی سمرقندی می‌گوید: "نیکو را در خلعت زشت باز نماید و زشت را در صورت نیکو نشان دهند."

اما از جانب دیگر از خصوصیات این دوره طبیعت‌گرایی در شعر است. شاعران این دوره؛ مانند: فرخی، منوچهری و دیگران بیشتر به توصیف طبیعت می‌پردازند؛ برخی شاعران دیگر؛ مانند: ناصر خسرو بلخی که بیشتر موضوعات شعر شان را حکمت، پند و اندرز ساخته بودند.

عده دیگری از شاعران که در آثار خود آرزوهای مردم را منعکس کرده و بی‌عدالتی و نابرابری‌های اجتماعی و بیدادگری‌های ظالمان و حاکمان را به زبان شعر محکوم می‌نمودند. در این دوره طرز بیان تصویری نسبت به گذشته بیشتر به چشم خورده و شاعرانی که در گذشته

بیشتر به توصیف و تشبیه محدود مانده بودند، در این دوران در محدودیت قرار نداشتند. اغراق یکی از خصوصیات است که در شعر این دوره زیاده‌تر به چشم می‌خورد اکثر شاعران می‌کوشیدند شاهان، زورمندان و حاکمان را با صفتهای پر از اغراق مدح نمایند تا صلهٔ بیشتری را نصیب خویش گردانند.

اما در قرن ششم هجری، ما با شخصیت‌های بزرگ در عرصهٔ شعر مواجه هستیم که بعضی از آنها مثل سنایی هر چند بخشی از عمر خود را به مداحی گذرانده بودند؛ ولی بعداً در فضای دیگری که بیشتر فلسفه و اخلاق است قلم زده‌اند. سنایی و خیام از جمله معروف‌ترین شاعران قرن ششم هجری به حساب می‌روند.

خیام شاعر، ستاره‌شناس و فیلسوف بود. او بیشتر اشعار فلسفی سرود. در شعر این دوره جای روحیهٔ حماسی‌سرایبی را بیان حالات زاهدانه و صوفیانه گرفت. قالب‌های دیگر شعر؛ مثل: ترکیب‌بند، ترجیع‌بند، قطعه و مسمط نیز در این دوره ابداع گردید.

شعر عرفانی با اشعار سنایی برای نخستین بار وارد شعر این دوره گردید.

- **بدیع:** علمی است که در آن از صنعت‌های کلام و زیبایی‌های الفاظ و انواع آن در نظم و نثر بحث می‌شود.
- **ماورالنهر:** آن مناطقی‌اند که امروز به نام آسیای میانه یاد می‌شوند. سه کشور آن تاجیکستان، ازبکستان و ترکمنستان در شمال کشور ما افغانستان قرار دارند که با کشور ما همسایه و هم‌سرحد می‌باشند.
- **نظامی عروضی سمرقندی:** نویسندهٔ کتاب «چهار مقاله» که دو بحث کتابش در بارهٔ شعر و شاعران می‌باشد.
- سنایی غزنوی، نخستین شاعری است که مفاهیم عرفانی را در شعر داخل کرد.

در یکی از درس‌های گذشته خواندیم که اسم فعل و فعل چه تفاوت دارند. اکنون در مورد فعل بیشتر بیاموزیم.

فعل در لغت به معنای کار کردن است؛ اما در اصطلاح انجام کاری را در یکی از سه زمان گذشته، حال و آینده را بیان می‌کند؛ مانند: همایون سفر کرد. میرویس سفر می‌کند و بنفشه سفر خواهد کرد.

کرد: مربوط زمان گذشته (ماضی)

می‌کند: مربوط زمان حال

خواهد کرد: مربوط زمان آینده (مستقبل)

فعل معلوم: آن فعلی است که فاعل یا کننده آن معلوم باشد؛ مانند: علی کتاب را آورد.

زلمی می‌رود.

گلنار کتاب می‌خواند.

فعل مجهول: فعلی است که فاعل و کننده آن معلوم نباشد؛ مانند: کتاب آورده شد.

که معلوم نیست توسط چه کسی آورده شده است.

فعل لازمی: فعلی است که به مفعول احتیاج ندارد؛ مانند:

معلم آمد، باران بارید.

که معلم و باران هر دو فاعل هستند و «آمد» و «بارید» فعل می‌باشند.

فعل متعدی: فعلی است که بر علاوه فاعل، به مفعول نیز ضرورت دارد؛ مانند:

شاگرد کتاب را آورد.

در مثال بالا شاگرد، فاعل؛ کتاب مفعول و آورد فعل متعدی است.

یادداشت: افعال دیگری نیز وجود دارد که در درس‌های بعدی با آن‌ها آشنا می‌شویم.

خلاصه درس

- ادبیات در قرن چهار و پنج بیشتر مدح و ستایش شاهان و امیران بوده است.
- در ادبیات قرن پنج و شش برعکس گذشته که به واقعیت نزدیک بود به مبالغه و غیر واقع‌گرایی پرداخته شده بود.
- شاعرانی هم در قرن پنج و شش بودند که به مسایل اجتماعی و فلسفی می‌پرداختند.

فعالیت‌ها

◆ بشنو و بگو

- قبل از شاعران قرن پنج و شش، شاعران بزرگ زبان فارسی دری کی‌ها بودند؟
- فردوسی و رودکی بعد از قرن پنج و شش زنده‌گی می‌کردند و یا قبل از آن؟
- صنایع بدیعی چیست؟
- اغراق و مبالغه خصوصیت ادبیات و شعر کدام دوره بود؟
- نظامی عروضی سمرقندی درباره شعر این دوران چه می‌گوید؟
- خیام و سنایی از جمله کدام شاعران بودند؟

- جمله‌های زیر را در کتابچه‌های‌تان نوشته و جاهای خالی آن را با پنسل پر کنید:
 - شاعرانی مانند که بیشتر موضوعات شعر شان را حکمت، پند و اندرز می‌ساخت.
 - در این میان البته تعداد کمی از..... نیز بودند که هرگز مدح امیر و وزیری را نگفتند.
 - خیام شاعر، ستاره شناس و..... همان دوره بود او توانست بدون گرایش به عرفان، فلسفه را با زبان خاص فلسفی وارد شعر نماید.
 - اسم فعل‌های زیر را در فعل‌های مربوط زمان گذشته(ماضی)، اکنون و آینده (استقبال) گردان کنید.
- رفتن، دویدن، خوابیدن، خواندن، خوردن، دیدن

◆ بخوان و بنویس

- درس را خاموشانه بخوانید و بعد آنچه را خوانده‌اید از حافظه خود در چند سطر کوتاه بنویسد.
- اغراق در ادبیات چیست و آیا در زنده‌گی عادی قابل تطبیق است؟
- هرگز مدح امیر و وزیری را نگفتند. در جمله زیر نمونه کدام نوع فعل را می‌توانیم پیدا نماییم؟ فعل معلوم یا فعل مجهول؟
- مدیحه‌سرایی را نمی‌پسندیدند. کلمه «نمی‌پسندیدند» از نظر شخص و زمان کدام نوع فعل می‌باشد؟

دقت کرده، انتخاب کنید:

- رودکی و فردوسی شاعران این دوره بودند:
الف) قرن پنج و شش	ب) دوران قبل از پنج و شش
ج) قرن سیزدهم	د) دوران قبل از اسلام

● در قرن پنجم و ششم در ادبیات و شعر در کدام قالب‌های شعر بیشتر رواج داشت؟

الف) اشعار تصوفی

ب) فلسفی

ج) مدیحه‌سرایی

د) حماسه‌سرایی

آن شاعری که به مدح نپرداخت و شعر فلسفی سرود، کی بود؟

الف) عنصری

ب) فردوسی

ج) سنایی

د) عمر خیام

کارخانه‌گی

شاگردان با طرح سؤال از والدین یا دوستان و یا با مراجعه به کتاب‌ها و مجله‌هایی را که در اختیار دارند و یا از طریق دسترسی به اینترنت، نام یک یا چند شاعر مدیحه‌سرا یا پند و اندرزگوی یا شاعر حماسه‌سرای مشهور را پیدا نموده در کتابچه‌های خود بنویسند.